

Nelson Goodman (1906)

vystudoval Harvardovu univerzitu. Nejprve pracoval jako obchodník s uměleckými díly, pak působil na Pensylvánské univerzitě a na Brandeisové univerzitě, než se v roce 1968 na Harvardovu univerzitu vrátil jako profesor. Velké diskuse vyvolala jeho kniha *The Structure of Appearance* (Struktura jevení) z roku 1950, ve které navazoval na myšlenky Carnapovy *Logické výstavby světa*. Později vydal celou řadu dalších filosofických knih (z nichž některé se pohybují na pomezí filosofie a teorie umění): *Fact, Fiction and Forecast* (Fakt, fikce a předpověď; 1954), *Languages of Arts* (Jazyky umění; 1969), *Ways of Worldmaking* (Cesty děláni světů; 1978; česky 1997), *Of Mind and Other Matters* (O mysli a jiných věcech; 1984).

Slova, díla, světy*

NELSON GOODMAN

1. Otázky

Bezpočet světů udělaných pomocí symbolů z ničeho – tak by mohl satirik shrnout některá hlavní témata prací Ernesta Cassirera. Tato témata – mnohost světů, klamnost 'daného', tvořivá síla porozumění, různost a formativní funkce symbolů – jsou i bytostnou součástí mého vlastního myšlení. Někdy ovšem zapomínám, jak důrazně byly Cassirerem prosazovány,¹ zčásti asi proto, že důraz, který klade na mýtus, důležitost, jakou přikládá komparativnímu studiu kultur, i to, jak hovoří o lidském duchu, byly chybně spojovány se současnými trendy k mystickému obskurantismu, antiintelektuálnímu intuicionismu, či protivědeckému humanismu. Takové názory jsou ve skutečnosti Cassirerovi vzdálené, stejně tak jako jsou vzdálené mé vlastní skeptické, analytické a konstrukcionistické orientaci.

V textu, který následuje, není mým cílem ani tak obhajovat určité teze, které Cassirer a já sdílíme, jako důkladně se podívat na některé zásadní otázky, které z nich vyplývají. V jakém přesně smyslu existuje mnoho světů? Co odlišuje skutečné světy od falešných? Z čeho jsou světy udělány? Jak jsou udělány? Jakou roli hrají v jejich děláni symboly? A v jakém vztahu je děláni světů k poznávání? S těmito otázkami je třeba se vypořádat, i když konečné a vyčerpávající odpovědi v dohledu nejsou.

* 'Words, Works, Worlds'; napsáno jako přednáška na shromáždění na počest stého výročí narození Ernesta Cassirera na Universität Hamburg 21. října 1974. Otištěno v *Erkenntnis* 9, 1975, 57–73; přetištěno jako první kapitola knihy *Ways of Worldmaking* (Hassocks: Harvester Press, 1978). (Český překlad celé této knihy, jehož autorem je V. Zuzka, vydalo pod názvem *Cesty světutvorby* nakladatelství Archa, Bratislava, 1997.) Překlad je otištěn s laskavým svolením profesora Goodmana.

1/ Třeba ve *Sprache und Mythos* (Leipzig: Teubner, 1925).

2. Verze a vize

Jak naznačuje dvojznačný název knihy Williama Jamese *Pluralistické univerzum*, rozpor mezi monismem a pluralismem po analýze mizivá. Existuje-li pouze jeden svět, zahrnuje mnohost kontrastujících aspektů; a existuje-li světů mnoho, je soubor jich všech světem jediným. Jediný svět může být brán jako mnohé, nebo mnoho světů jako jediný; zda jeden nebo mnohé závisí na tom, jak se to bere.

Proč tedy Cassirer zdůrazňuje mnohost světů? V jakém důležitém a mnohdy zanedbávaném smyslu existuje světů mnoho? Ujasněme si, že tato otázka se netýká těch možných světů, které mnozí z mých současníků, zvláště ti blízcí Disneylandu, tak pilně dělají a ovládají. Nehovoříme v termínech mnoha možných alternativ k jedinému skutečnému světu, ale o mnohých skutečných světech. Následující otázkou je, jak interpretovat takové termíny jako "reálný", "nereálný", "fiktivní" a "možný".

Podívejme se nejprve na výroky "Slunce se stále pohybuje" a "Slunce se nikdy nepohybuje", které, ačkoli jsou oba stejně pravdivé, nejdou jeden s druhým dohromady. Máme tedy říkat, že popisují různé světy a že je tudíž tolik různých světů, kolik je vzájemně se vylučujících pravd? Budeme mít spíše sklon považovat tyto dva řetězce slov nikoli za úplné výroky se svými vlastními pravdivostními hodnotami, ale za zkratkovitě vyjádření nějakých takových výroků jako "Při referenčním rámci A se slunce stále pohybuje" a "Při referenčním rámci B se slunce nikdy nepohybuje" - výroky, které mohou být oba pravdivé o tomtéž světě.

Referenční rámce se však zdají náležet ani ne tak tomu, co je popisováno, jako soustavám popisu: spíše každý z těchto dvou výroků vztahuje to, co je popisováno, k nějaké takové soustavě. Ptám-li se na svět, můžete mi nabídnout, že mi řeknete, jak vypadá z hlediska jednoho či více referenčních rámců; co mi však řeknete, budu-li trvat na tom, abyste mi řekli, jak vypadá nezávisle na všech rámcích? Cokoli popisujeme, jsme omezovali způsoby popisu. Náš vesmír se, dá se říci, skládá spíše z těchto popisů než ze světa nebo světů.

Alternativní popisy pohybu, které jsou všechny vyjádřeny v týchž termínech a jsou jeden na druhý rutinně převoditelné, poskytují jenom malý a přízemní příklad rozdílnosti zachycování světa. Mnohem úžasnější je obrovské množství verzí a vizí v různých vědách, v dílech všelijakých malířů a spisovatelů, i v našich vjemech, ve kterých se tyto verze a vize, spolu s okolnostmi, našimi nápady, zájmy i minulými prožitky, odrážejí.

I když vypustíme všechny iluzorní, nesprávné či pochybné verze, vykazují ty zbylé nový rozměr nesourodosti. Tady nemáme žádnou vhodnou množinu referenčních rámců, žádná hotová pravidla, jak transformovat fyziku, biologii a psychologii jednu na druhou, a vůbec žádný způsob, jak transformovat kteroukoli z nich na vidění van Gogha, či van Goghovo vidění na vidění Canalettovo. Ty z těchto verzí, které jsou spíše zobrazeními než popisy, nemají žádnou pravdivostní hodnotu v doslovném smyslu a nemohou být kombinovány prostřednictvím konjunkce. Rozdíl mezi tím, když dva výroky jenom postavíme vedle sebe, a tím, když je spojíme konjunkcí, nemá žádnou zřejmou obdobu pro dva obrazy, či pro obraz a výrok. Dramaticky kontrastující verze světa mohou být samozřejmě relativizovány: každá je správná při nějaké dané soustavě - pro danou vědu, daného umělce, či daného pozorovatele a situaci. Tady se opět dostáváme od popisování či zobrazování 'světa' k pojednávání o popisech a zobrazeních, ale teď už i bez záchranného pásu vzájemné přeložitelnosti těchto různých soustav i jakéhokoli jejich zřejmého uspořádání.

Neliší se ale správná verze od chybné právě v tom, že se vztahuje na svět, takže je sama správnost na světě závislá a implikuje jej? Spíše bychom měli říkat, že 'svět' závisí na správnosti. Verzi nemůžeme zkoušet tak, že bychom ji porovnávali se světem, který by byl nepopsaný, nezobrazený a nevnímáný, ale jediné jinými prostředky, které rozeberu později. Ačkoli o určování, které verze jsou správné, můžeme hovořit jako o 'poznávání světa', kde 'svět' je podle předpokladu tím, co všechny správné verze popisují, je vše to, co o světě poznáváme, obsaženo v jeho správných verzích; a ten svět, který stojí v jejich základě a je jich prost, ačkoli nemusí být těm, kdo ho milují, odpírán, je zřejmě světem zcela ztraceným. Pro některé účely můžeme chtít definovat vztah, který bude verze rozdělovat do skupin tak, že každá z těchto skupin bude tvořit svět; ale pro mnohé jiné účely můžeme se správnými popisy světa, zobrazeními světa i vnímáními světa, tedy se způsoby-jak-svět-je, či prostě verzemi, zacházet jako se svými světy.²

Je-li fakt, že existuje mnoho různých verzí světa, stěží zpochybnitelný a je-li otázka, kolik světů-o-sobě existuje (existují-li vůbec nějaké), v podstatě prázdná, v jakém netriviálním smyslu pak existuje, jak tvrdil Cassi-

2/ Srov. 'The Way the World Is' (1960) z mé knihy *Problems and Projects* (Bobbs-Merill, 1972), 24-32 a Richard Rorty. 'The World Well Lost', *Journal of Philosophy* 69 (1972), 649-665.

rer a jemu podobní pluralisté, mnoho světů? Domnívám se, že pouze v tomto: mnoho různých verzí světa je nezávisle na sobě zajímavých a důležitých, aniž by to jakkoli vyžadovalo či předpokládalo redukovatelnost na jediný základ. Pluralista, dalek toho, aby byl protivědecký, přijímá vědu se vším všudy. Jeho typickým protějškem je monopolistický materialista či fyzikalista, který tvrdí, že existuje jediná nadřazená soustava, fyzika, která zahrnuje všechno, takže každá jiná verze musí být vposledku buď redukovatelná na ni, nebo odmítnuta jako chybná nebo nsmyslná. Kdyby mohly být všechny správné verze nějak redukovány na jedinou, mohla by být tato jediná s jistou mírou přijatelnosti³ považována za jedinou pravdu o jediném světě. Avšak evidence, která by pro takovou redukovatelnost svědčila, je zanedbatelná, a nejasná je i povaha této redukovatelnosti, protože fyzika sama je fragmentární a nestálá a protože druh a důsledky nastíněné redukce nejsou jasné. (Jak byste dosáhli toho, abyste zredukovali Constablovo vidění světa, nebo vidění Jamese Joyce, na fyziku?) Já jsem tím posledním člověkem, který by podceňoval konstruování a redukování.⁴ Redukce jedné soustavy na jinou může podstatně přispět k porozumění vzájemným vztahům mezi verzemi světa; avšak redukce v jakémkoli rozumně přesném slova smyslu je věcí vzácnou, téměř vždy jenom částečnou, a jenom zřídka (pokud vůbec kdy) jednoznačnou. Požadovat úplnou a jedinečnou redukovatelnost na fyziku či na jakoukoli jinou verzi znamená vzdát se téměř všech ostatních verzí. Pluralistovo přijímání verzí jiných než fyziky neimplikuje rezignaci na rigoróznost, ale uznání toho, že pro pochopení, co sdělují obrazné, či vjemové, literární verze, jsou potřeba standardy, které jsou jiné, a přitom o nic méně náročné než ty, které jsou užívány ve vědě.

Pokud připustíme různé správné verze, které nejsou všechny redukovatelné na jedinou, je třeba hledat jednotu nikoli v ambivalentním či neutrálním něčem za těmito verzemi, ale v celkovém uspořádání, které je všechny zahrnuje. Cassirer ji hledá prostřednictvím srovnávacího studia vývoje mýtu, náboženství, jazyka, umění a vědy. Mým přístupem je naproti tomu analytické studium typů a funkcí symbolů a soustav symbolů. Ani v jednom z těchto případů nelze očekávat jednoznačný výsledek; univerza světů stejně tak jako světy samy mohou být vystavěny mnoha způsoby.

3/ Ale nikoli velkou, protože žádný druh redukovatelnosti neposlouží pro všechny účely.

4/ Srov. "The Revision of Philosophy" (1956) v knize *Problems and Projects*, 5-23; a také má kniha *The Structure of Appearance* (Bobbs-Merrill, 2. vyd., 1966).

3. Jak pevný základ?

Nekantovské téma mnohosti světů je úzce spjato s kantovským tématem prázdnoty pojmu čistého obsahu. To první nám odírá jediný svět, to druhé obvyklý materiál, ze kterého jsou světy tvořeny. Dohromady tyto teze vzdorují naší intuitivní potřebě nějaké pevné půdy, a hrozí ponechat nás bez dohledu, sprádaající naše vlastní nezodpovědné fantazie.

Přesvědčivé argumenty proti vnímání bez chápání, proti čisté danosti, nevinnému oku, substancí jako substrátu byly předkládány tak často a tak úplně – Berkeleym, Kantem, Cassirerem, Gombrichem,⁵ Brunerem⁶ a mnoha jinými –, že není třeba je tady opakovat. Řeč o nestrukturovaném obsahu či o nekonceptualizované danosti či o substrátu bez vlastností vyvrací sama sebe; tato řeč totiž vkládá strukturu, konceptualizuje, připisuje vlastnosti. I když chápání bez vnímání je pouze *prázdné*, vnímání bez chápání je *slepé* (zcela neoperativní). Predikáty, obrázky, či jiné nálepky přežijí, i když nejsou na nic aplikovány, avšak obsah bez formy mizí. Můžeme mít slova beze světa, avšak nikoli svět beze slov či jiných symbolů.

Ta spousta materiálů – hmota, energie, vlny, jevy –, ze kterých jsou světy udělány, je dělána spolu s těmito světy. Z čeho je však dělána? Nikoli z ničeho, ale z *jiných světů*. Dělání světů, jak ho známe, vždycky vychází ze světů, které tu už jsou; to dělání je předělávání. Společenské a individuální dějiny takového stavění světů může studovat antropologie a vývojová psychologie, ale pátrání po univerzálním či nutném počátku je nejlépe přenechat teologii.⁷ Já se tady zajímám o ty procesy, o které jde při budování světa z jiných světů.

Když se vzdáme marné naděje na pevný základ, když nahradíme svět světy, které nejsou ničím než verzemi, když rozpustíme substancí ve funkci a když uznáme, že dané je vlastně vzaté, stojíme před otázkou, jak jsou světy dělány, zkoušeny a poznávány.

5/ V knize *Art and Illusion* (Pantheon Books, 1960) H. E. Gombrich pojem "nevinného oka" odmítá v mnoha pasážích.

6/ Viz eseje v knize Jerome S. Brunera *Beyond the Information Given*, ed. Jeremy M. Anglin (W. W. Norton, 1973), Kap. I.

7/ Srov. *The Structure of Appearance*, 127-145; a "Sense and Certainty" (1952) a "The Epistemological Argument" (1967) v *Problems and Projects*, 60-75. Konstrukt dějin postupného vyvíjení světů můžeme chápat jako zahrnující něco jako kantovský regulativní princip, a pátrání po prvním světě tedy můžeme shledat stejně scestným jako pátrání po prvním časovém okamžiku.

4. Cesty dělání světů

Aniž bych chtěl dávat bohům či jiným tvůrcům světů nějaké návody a aniž bych se pokoušel o nějaký vyčerpávající a systematický přehled, chtěl bych ilustrovat a komentovat některé procesy, které k dělání světů patří. Vlastně mě více než jak a zda jsou nějaké světy dělány z jiných zájmají určité vztahy mezi nimi.

(a) Skládání a rozkládání

Velká část dělání světů, ale v žádném případě ne všechno, spočívá v rozebírání a dávání dohromady, často propojeně: na jedné straně dělení na části a rozdělování druhů na podřady, analyzování komplexů na složky, které je tvoří, činění rozdílů; na straně druhé skládání celků a druhů z částí, prvků a podtříd, spojování složek do komplexů a propojování. Takové skládání či rozkládání je normálně ovlivňováno, doprovázeno, či zajišťováno používáním nálepek: jmen, predikátů, gest, obrázků atd. Tak například časově odlišné události jsou dávány dohromady pod nějaké vlastní jméno, či jsou identifikovány jako tvořící 'objekt' nebo 'osobu'; nebo je snáh rozbit na několik různých materiálů pod hlavičkami příslušného eskymáckého slovníku. Metaforický přenos – například když jsou chuťové predikáty použity na zvuky – může působit dvojí přeuspořádání, jak přerozdělení nové oblasti svého použití do druhů, tak její uvedení do vztahu k té staré.

Identifikace spočívá v uspořádávání do entit a druhů. Odpověď na otázku "Totéž, či nikoli totéž?" musí vždy být "Totéž co?"⁸ Různá ta-a-ta mohou být stejnými tak-a-tak: na co ukazujeme nebo co slovně nebo jinak naznačujeme, může být různými událostmi, ale týmhž předmětem, různými městy, ale týmhž státem, různými členy, ale týmhž klubem, či různými kluby, ale týmhž členy, různými poločasů, ale touž míčovou hrou. 'Míč ve hře' jednotlivé hry se může skládat z časových segmentů tuctu či více míčů. Psycholog, který chce po dítěti, aby posoudilo neměnnost, když se jedna nádoba vylije do druhé, si musí dobře rozmyslet, o jakou neměnnost jde – o neměnnost objemu, hloubky, tvaru nebo druhu materiálu atd.⁹ Totožnost či stálost v nějakém světě je totožností vzhledem k tomu, co se v tomto světě má za uspořádané.

8/ Toto nevyžaduje, v rozporu s tím, co se má někdy za to, žádnou modifikaci Leibnizovy formule pro totožnost, ale pouze nám to připomíná, že odpověď na otázku "Je tohle totéž jako tamto?" může záviset na tom, zda ona "tohle" a "tamto" odkazují k věci, k události, k barvě, či k druhu atd.

K témuž světu může patřit pestrá paleta entit, které se vzájemně protínají v komplikovaných obrazcích. Ne vždy, když od sebe nějaké věci oddělíme nebo je dáme nějak jinak dohromady, děláme nový svět; avšak světy se mohou lišit tím, že ne vše, co patří k jednomu z nich, patří i k tomu druhému. Svět Eskymáka, který nepochopil obecný pojem sněhu, se liší nejenom od světa obyvatele Samoy, ale i od světa obyvatele Nové Anglie, který nepochopil Eskymákova rozlišení. V jiných případech se světy liší v tom, jak odpovídají teoretickým, a nikoli praktickým potřebám. Svět s body jako prvky nemůže být whiteheadovským světem, který má body za určité třídy do sebe zahrnutých obsahů, či který má body jako určité dvojice protínajících se přímek, či určité trojice protínajících se rovin. Že mohou být body našeho každodenního světa stejně dobře definovány kterýmkoli z těchto způsobů, neznamená, že bod může být v kterémkoli jednotlivém světě ztotožněn s zahrnutými obsahy i s dvojicemi přímek i s trojicemi rovin; ty se totiž od sebe všechny vzájemně liší. A podobně svět soustavy, která bere za atomické minimální konkrétní jevy, nemůže připustit kvality jako atomické části těchto konkrétních entit.¹⁰

Opakování stejně tak jako identifikování je relativní k uspořádání. Svět může být nevládnutelně heterogenní nebo nesnesitelně monotónní podle toho, jak jsou události tříděny do druhů. Zda dnešní experiment opakuje ten včerejší, jakkoli se tyto dvě události mohou lišit, závisí na tom, zda testují společnou hypotézu; jak říká Sir George Thompson:

Něco se bude vždycky lišit. ... O co se jedná, když řeknete, že opakujete experiment, je to, že opakujete všechny ty charakteristiky experimentu, které nějaká teorie považuje za relevantní. Jinými slovy, opakujete ten experiment jako příklad této teorie.¹¹

9/ Viz *Beyond the Information Given*, 331–340.

10/ Viz dále *The Structure of Appearance*, 3–22, 132–135, 142–145.

11/ V 'Some Thoughts on Scientific Method' (1963), in *Boston Studies in the Philosophy of Science*, Vol. 2 (Humanities Press, 1965), s. 85.

Podobně jsou dvě hudební představení, která se drasticky liší, přesto provedeními téhož díla, jsou-li podle týchž not. Systém zápisu odlišuje konstitutivní charakteristiky od charakteristik náhodných, a tím stanoví ty třídy představení, které se počítají za díla.¹² A věci 'pokračují týmž způsobem' nebo nikoli podle toho, co je považováno za stejný způsob; 'teď vím, jak dál',¹³ ve Wittgensteinově smyslu, našel-li jsem nějakou známou pravidelnost, či nějakou její tolerovatelnou variaci, která vyhovuje a vede za ty případy, které jsou dány. Indukce vyžaduje, abychom nějaké třídy vzali za relevantní druhy a ostatní vyloučili. Například jediné takto vykazuje naše pozorování smaragdů nějakou pravidelnost a potvrzuje to, že jsou všechny smaragdy zelené, a nikoli modrlené (tj. buď pozorovány před nějakým daným datem a zelené, nebo nepozorovány a modré).¹⁴ Jednotvárnost přírody, nad kterou žasneme, či její nespolehlivost, proti které se bouříme, patří světu, který jsme vyrobili my sami.

V těchto posledních případech se světy liší v tom, jaké relevantní druhy zahrnují. Říkám "relevantní" a nikoli "přirozené" ze dvou důvodů: za prvé, "přirozené" je nevhodným termínem, má-li pokrývat nejenom druhy biologické, ale i takové umělé druhy, jako jsou hudební díla, psychologické experimenty a typy nějakých mechanismů; a za druhé, "přirozené" naznačuje nějakou absolutní kategoriální či psychologickou prioritu, zatímco druhy, o které jde, jsou spíše věci zvyku nebo tradice, nebo jsou vyvinuty pro nějaký nový účel.

(b) Příkládání váhy

I když můžeme říci, že v diskutovaných případech chybí některé relevantní druhy jednoho světa v tom druhém, měli bychom asi raději říkat, že tyto dva světy obsahují právě tytéž třídy jinak roztríděné do relevantních

12/ Viz mou knihu *Languages of Art* (Bobbs-Merrill, 1968), 115–130.

13/ Diskuse toho, co tohle znamená, zabírá mnoho odstavců Wittgensteinových *Philosophische Untersuchungen* (Oxford: Blackwell, 1953), přibližně od odst. 142 dále. Neříkám, že odpověď, kterou zde dávám já, je odpovědí Wittgensteinovou.

14/ Viz moje kniha *Fact, Fiction and Forecast* (Bobbs-Merrill, třetí vyd. 1973), 72–80. [Podle autorovy definice je tedy 'modrlená' (grue) jednak každá věc, která je zelená a někdo ji pozoroval před daným datem, a jednak každá věc, která je modrá, ale nikdo ji nepozoroval. Platí tedy, že každá nám známá modrlená věc je zelená (a naopak), existují však i modrlené věci, které jsou modré. Pozn. překl.]

a irrelevantních druhů. Některé relevantní druhy jednoho z těchto světů v tom druhém nechybí, ale jsou tam přítomny jakožto druhy irrelevantní; některé rozdíly mezi světy nejsou ani tak v obsažených entitách, jako v důrazu či v podtržení, a tyto rozdíly nejsou o nic méně podstatné. Stejně tak jako zdůraznit všechny slabiky znamená nezdůraznit žádnou, brát všechny třídy jako relevantní druhy znamená nebrat jako relevantní žádnou. V jednom světě může existovat mnoho druhů sloužících různým účelům; avšak odporující si účely mohou dát vzniknout neslučitelným důrazům a odlišujícím se světům, a stejně tak i odporujícím si chápáním toho, které druhy danému účelu slouží. Modrlenost nemůže být druhem relevantním pro indukci v tomtéž světě jako zelenost, protože to by zablokovalo některá rozhodnutí, ať už správná či chybná, kterými je induktivní odvozování tvořeno.

Některé z nejvýraznějších rozdílů v důrazu se vyskytují v umění. Mnoho z rozdílů mezi malbami Daumiera, Ingrese, Michelangela a Rouaulta jsou rozdíly v tom, které aspekty jsou zdůrazněny. Co se bere za důraz, je samozřejmě odchylka od relativní výsadnosti těch několika charakteristik běžného světa, jak ho normálně vidíme. S měnicími se zájmy a novými nápady se vizuální přikládání váhy charakteristikám mas, čar, postav nebo světla mění, a včerejší fádni svět se jeví podivně převrácený – včerejší realistická kalendářová krajina se stává odpudivou karikaturou.

Tyto rozdíly v důrazu se týkají i rozdílů v rozeznávaných relevantních druzích. Různé malby téže věci ji tak mohou umístit proti různým kategoriálním schémátům. Tak jako zelený a modrlený smaragd, který je týmž smaragdem, patří i *Kristus* Piera della Francesca a *Kristus* Rembrandta světům uspořádaným do odlišných druhů.

Umělecká díla ovšem relevantní druhy charakteristicky ilustrují, namísto aby je pojmenovávala či popisovala. I tam, kde obory aplikace – popisované či zobrazované věci – splývají, mohou být charakteristiky či druhy, které jsou exemplifikovány či vyjadřovány, velmi odlišné. Kresba jemně nařasené látky může exemplifikovat rytmické lineární vzorce; a báseň, ve které nejsou žádná slova o smutku a žádné zmínky o smutném člověku, může být v duchu svého jazyka smutná a může smutek drásavě vyjadřovat. Rozdíl mezi říkáním nebo představováním si na jedné straně, a ukazováním či exemplifikováním na straně druhé, se stává ještě zřejmější v případě abstraktní malby, hudby a tance, které nemají žádný předmět, avšak přesto předvádějí – exemplifikují či vyjadřují – tvary a pocity.

Exemplifikace a vyjadřování, i když se pohybují ve směru od denotování – to jest od symbolu k jeho doslovné či metaforické charakteristice, namísto k něčemu, na co se tento symbol vztahuje – jsou nicméně symbolickými referenčními funkcemi a nástroji dělání světů.¹⁵

Zdůrazňování či přikládání váhy není vždy binární, jako je třídění na relevantní a irrelevantní druhy, či na důležité a nedůležité charakteristiky. Hodnocení relevance, důležitosti, užitečnosti, či hodnoty dává často hierarchie, a ne jenom dichotomie. Takové přikládání váhy je také případem určitého typu uspořádání.

(c) Uspořádání

Světy, které se neliší ani entitami, ani důrazem, se mohou lišit uspořádáním; světy různých konstrukčních systémů se například liší pořadím odvozování. Stejně tak jako nic nemůže být v klidu ani v pohybu nezávisle na referenčním rámci, nemůže nic z hlediska odvozování předcházet něčemu jinému nezávisle na konstrukčním systému. Avšak odvozování je na rozdíl od pohybu z bezprostředně praktického hlediska málo zajímavé; a tak ve svém každodenním světě, i když stále alespoň dočasně přijímáme nějaký referenční rámec, jenom zřídka přijímáme i nějakou odvozovací bázi. Už dříve jsem řekl, že svět, který má body jako dvojice čar, a svět, který má čáry složené z bodů, se liší v tom, že ten druhý na rozdíl od toho prvního připouští jako entity nelineární prvky obsažené v čarách. Alternativně však můžeme říci, že se tyto světy svým pořádkem odvozování čar a bodů liší od světa našeho každodenního diskurzu, který podle odvozování uspořádán není.

Uspořádání různých druhů pronikají vnímáním a praktickým vědomím. Standardní uspořádání jasnosti barev sleduje lineární vzrůst fyzikální intenzity světla, ale standardní uspořádání odstínů stáčí přímku rostoucích vlnových délek do kruhu. Uspořádání zahrnuje periodičnost stejně tak jako blízkost; a standardní uspořádání tónů je podle výšky a oktávy. Uspořádání se mění s okolnostmi a cíli. Podobně jako se povaha tvarů mění s různými geometriemi, mění se i vnímané struktury s různými uspořádáními; struktury vnímané při jednadvacetitónové škále jsou zcela jiné

než ty, které jsou vnímány při tradiční osmitónové škále, a rytmy závisejí na rozdělení do intervalů.

K radikálnímu přeuspořádání jiného typu dochází, když se konstruuje statické zobrazení ze vstupu vznikajícího při prohlížení nějakého obrázku, nebo když se buduje jednotné a všestranné zobrazení nějakého předmětu nebo města z časově, prostorově a kvalitativně různorodých pozorování a dalších druhů informací.¹⁶ Někteří velice rychlí čtenáři přetvářejí normální uspořádání světa na základě řady fixací, které se pohybují směrem dolů po levé stránce a potom nahoru po stránce pravé.¹⁷ A prostorové uspořádání mapy nebo partitury je překládáno do časového uspořádání výletu nebo představení.

Na uspořádání je navíc založeno jakékoli měření. Naše vnímání a myšlení totiž může zvládnout obrovská množství materiálu jedině prostřednictvím vhodného uspořádání a sdružování. Gombrich se zabývá desetinnou periodizací historického času do desetiletí, století a tisíciletí.¹⁸ Čas dne je rozčleněn na dvacet čtyři hodin, a každá z nich na šedesát minut po šedesáti vteřinách. Ať už tyto způsoby uspořádání vykládáme jakkoli, nejsou 'nalézány ve světě', ale *vestavovány do světa*. Uspořádání, stejně tak jako skládání, rozkládání i přikládání váhy celkům a druhům, je součástí dělání světů.

(d) Vypouštění a doplňování

Dělání jednoho světa z druhého také obvykle zahrnuje nějaké rozsáhlé vymítání a naplňování – současné odstraňování nějakého starého materiálu a dodávání nového. Naše schopnost pomíjení je prakticky neomezená, a to, co skutečně vnímáme, se obvykle skládá z významných fragmentů a náznaků, které vyžadují masivní doplňování. Umělci tohoto často zručně využívají: Giacomettiho litografie úplně předvádí jdoucího člověka tak, že na ploše čistého papíru načrtává pouze hlavu, ruce a nohy ve správných postaveních a polohách; a kresba Kathariny Sturgisové předvádí hokejistu v akci jedinou energickou čarou.

16/ Viz *The Image of the City* Kevina Lynche (Cambridge: Technology Press, 1960).

17/ Viz E. Llewellyn Thomas, 'Eye Movements in Speed Reading', in *Speed Reading: Practices and Procedures* (University of Delaware Press, 1962), 104–114.

18/ V 'Zeit, Zahl und Zeichen', předneseno na Cassirerově oslavě v Hamburku, 1974.

15/ O exemplifikaci a vyjadřování jako referenčních vztazích viz *Languages of Art*, 50–57, 87–95.

Že nacházíme to, co očekáváme (co hledáme nebo co vychází hluboce vstříc našemu očekávání), a že máme sklon být slepí k tomu, co našim cílům ani neprospívá, ani neškodí, je samozřejmostí každodenního života a je to dostatečně prokazováno v psychologických laboratořích.¹⁹ Zabýváme-li se otravným děláním korektur, nebo příjemnějším pozorováním zručného kouzelníka, nevyhnutelně nám uniká něco, co tam je, a my vidíme něco, co tam není. Paměť věci upravuje ještě nemilosrdněji; osoba, která hovoří stejně dobře dvěma jazyky, si může pamatovat, že se naučila seznam věcí, a přitom zapomenout, ve kterém jazyce byly uvedeny.²⁰ A z toho, co skutečně vnímáme a co si zapamatováváme, vypouštíme jako iluzorní či zanedbatelné to, co nemůže být vestavěno do architektury toho světa, který budujeme.

Vědec si nepočíná o nic méně drasticky; většinu entit a událostí světa běžných věcí buď vůbec nepřijímá nebo je alespoň pročišťuje; křivky skládá vyplňováním mezer v řídkých datech a své propracované struktury buduje na základě skrovných pozorování. Tak se pokouší budovat svět, který by vyhovoval jím vybraným pojmům a který by byl poslušen jeho univerzálních zákonů.

Nahrazování takzvaného analogového systému takzvaným systémem digitálním prostřednictvím artikulace oddělených kroků vyžaduje vypouštění; například užívání digitálního teploměru s hodnotami v desetinách stupně znamená neuznávání žádné teploty, která by ležela mezi 90 a 90.1 stupně. K podobnému vypouštění dochází při standardním hudebním zápisu, který neuznává žádný tón mezi c a c# a žádnou délku mezi jednou šedesátitvrtinou a jednou stodvacetiosminou. K doplňování dochází na druhé straně třeba tehdy, když analogové zařízení nahrazuje digitální zařízení pro zaznamenávání účasti, či ukazování vybraných peněz, nebo když houslista hraje podle not.

Ale asi nejspektakulárnější případy doplňování se vyskytují při vnímání pohybu. Pohyb ve světě vnímání je někdy výsledkem složitého a bohatého rozvádění fyzikálních stimulů. Psychologové už dávno vědí o tom, čemu se říká 'jev fi': za pečlivě kontrolovaných podmínek, objeví-li se ve dvou bodech blízko sebe v krátkém intervalu záblesk světla, pozorovatel nor-

málně vidí světelný bod, který se spojitě pohybuje po cestě z prvního z nich do toho druhého. To je samo o sobě zajímavé, protože směr pohybu samozřejmě nemohl být určen před druhým zábleskem; ale tvořivá moc vnímání je ještě větší. Paul Kolars nedávno ukázal,²¹ že je-li první z oněch rozsvěcovaných bodů kruhový a druhý čtvercový, pozorovaný pohybující se bod se plynule mění z kruhu na čtverec; a bez obtíží se dosáhne i transformací mezi dvojrozměrnými a trojrozměrnými tvary. Je-li navíc mezi ony dva stimulační body umístěna světelná bariéra, pohybuje se bod oklikou okolo této překážky. Proč tato doplňování probíhají tak, jak probíhají, je fascinujícím předmětem spekulací.²²

(e) Deformování

Konečně některé změny jsou přetvářením a deformováním, které může být v závislosti na úhlu pohledu považováno buď za opravu, nebo za zkomolení. Fyzik proloží všemi svými daty tu nejjednodušší hrubou křivku. Vidění natahuje úsečku zakončenou šipkami směřujícími *dovnitř*, zatímco tu, která je jí fyzicky rovna, ale končí šipkami směřujícími *ven*, zkracuje a má tendenci zvětšovat velikost malé cennější mince ve srovnání s velikostí mince větší, ale méně cenné.²³ Karikaturisté často přehánějí zdůrazňování do té míry, že se mění v komolení. Picasso, když vyšel z Velasquezových *Las Meninas*, a Brahms, když vyšel z jednoho Haydnova tématu, vypracovali magické variace, které mají hodnotu zjevení.

To jsou tedy cesty, jakými jsou světy dělány. Neříkám, že jsou to *jediné* cesty. Nenabízím svou klasifikaci jako všezahrnující, jednoznačnou ani jako povinnou. Procesy, které jsem ilustroval, se nejenom často vyskytují v kombinaci, ale uvedené příklady někdy pasují stejně dobře pod více než jednu hlavičku; některé změny mohou být například považovány alternativně za změny v přikládání vah, za přeuspořádání, za změny tvarů, či za tohle všechno dohromady; a některá vypouštění jsou také věci rozdílu ve

19/ Viz 'On Perceptual Readlines' (1957), in *Beyond the Information Given*, 7-42.

20/ Viz Paul Kolars, 'Bilinguals and Information Processing', *Scientific American* 218 (1968), 78-86.

21/ *Aspects of Motion Perception* (Pergamon Press, 1972), s. 47 n.

22/ Viz pátá kapitola knihy *Ways of Worldmaking*.

23/ Viz 'Value and Need as Organizing Factors in Perception' (1947), in *Beyond the Information Given*, 43-56.

složení. Vše, o co jsem se pokoušel, bylo ukázat něco z onoho množství procesů, které jsou neustále používány. I když by jistě bylo možné vypracovat přesnější systematizaci, žádná systematizace nemůže být definitivní; jak jsem totiž poznamenal už dříve, stejně tak jako neexistuje jediný svět, neexistuje ani jediný svět světů.

5. Problémy s pravdou

Při vši této svobodě rozdělování a kombinování, zdůrazňování, uspořádávání, vypouštění, naplňování a vyprazdňování, či dokonce komolení, kde jsou cíle a jaká jsou omezení? Jaká jsou při dělení světa kritéria úspěšnosti?

Pokud je verze verbální a skládá se z výroků, může jít o pravdu. Avšak pravda nemůže být definována či testována souhlasem se 'světem'; protože pravdy se nejenom liší pro různé světy, ale povaha souhlasu mezi verzí a od ní odděleným světem je notoricky mlhavá. Verze je spíše – hovoříme-li nezávazně a nesnažíme-li se zodpovědět ani Pilátovu ani Tarského otázku – brána za pravdivou, není-li v rozporu s žádnými z přesvědčení, která stojí v jejím základě, a také s žádným ze svých principů. Mezi přesvědčeními, která jsou v dané době neotřesitelná, mohou být dlouhodobé úvahy o zákonech logiky, krátkodobé úvahy o nedávných pozorováních a jiná přesvědčení a předsudky, vštípené s různou mírou pevnosti. Mezi principy mohou být například volby mezi různými referenčními rámci; přikládání vah, či odvozovací báze. Avšak hranice mezi přesvědčeními a principy není ani ostrá, ani stálá. Přesvědčení jsou rámována pojmy založenými na principech; kdyby nějaký Boyle probral data kvůli hladkosti své křivky tak, že by je prostě zahodil všechna, mohli bychom říci buď že pozorovatelný objem a tlak jsou vlastnosti lišící se od teoretického objemu a tlaku, nebo že pravdy o objemu a tlaku se liší ve světech pozorování a teorie. I to nejúpornější přesvědčení může časem připustit alternativy; výrok "Země je v klidu" se posunul od dogmatu k závislosti na principu.

Pravda, daleka toho, aby byla přísným a zlým pánem, je hodným a poslušným sluhou. Vědec, který má za to, že se celou svou duší oddává hledání pravdy, klame sám sebe. Triviální pravdy, které by mohl vybrušovat do nekonečna, ho nezajímají; v mnohostranných a nepravdivých výsledcích pozorování nehledá o moc více než náznaky všeobecných struktur

a podstatných zobecnění. Hledá systém, jednoduchost, přehled; a když je spokojen z tohoto hlediska, přizpůsobuje tomu pravdu.²⁴ Zákony, které předkládá, stejně tak ustanovuje jako objevuje a pravidelnosti, které načrtává, stejně tak vytváří jako rozpoznává.

Pravda se navíc týká výhradně toho, co se říká, a doslovná pravda se týká toho, co se říká doslovně. My jsme však viděli, že světy nejsou dělány jenom tím, co se říká doslovně, ale i tím, co se říká metaforicky, a nejenom z toho, co se říká, ale už doslovně či metaforicky, ale i z toho, co se exemplifikuje či vyjadřuje – tím, co se ukazuje, stejně tak jako tím, co se říká. Ve vědeckém pojednání nám jde především o doslovnou pravdu; ale v básni či románu může být důležitější pravda metaforická či alegorická, protože i doslovně nepravdivý výrok může být metaforicky pravdivý²⁵ a může naznačit nebo vytvořit nové asociace a nová rozlišení, změnit zdůraznění, či mít vliv na vylučování a přidávání. A výroky, ať už doslovně nebo metaforicky pravdivé nebo nepravdivé, mohou to, co neříkají, ukázat, mohou působit jako hluboké doslovné či metaforické příklady nevyslovených vlastností a pocitů. V románu *Kongo* Vachela Linsdaye je například motiv pulzujícího dunění bubnů vytrvale předváděn, a nikoli popisován.

Konečně pro neverbální verze a i pro verbální verze bez výroků je pravda irelevantní. Mluvíme-li o obrazech či predikátech jako o "pravdivých o" tom, co zobrazují, nebo o čem platí, riskujeme zmatení; ty totiž nemají žádnou pravdivostní hodnotu a mohou reprezentovat či denotovat některé věci a jiné nikoli, zatímco výrok pravdivostní hodnotu má a je pravdivý o všem, jakmile je pravdivý o něčem.²⁶ Nereprezentující obrázek, jako třeba Mondrianův, nic neříká, nic nedenotuje, nic nezobrazuje a není pravdivý ani nepravdivý, ale spoustu toho ukazuje. Ukazování či exemplifikování je nicméně podobně jako denotování referenční funkce; a na obrázky se vztahují úvahy velice blízké těm, které se vztahují na pojmy nebo predikáty teorie: jejich relevance a jejich odhalování, jejich síla a jejich pasování –

24/ Viz 'Science and Simplicity' (1963) v *Problems and Projects*, 337–346.

25/ Viz *Languages of Art*, s. 51, 68–70.

26/ Např. " $2 + 2 = 4$ " je pravda o všem, protože pro každé x platí, že x je takové, že $2 + 2 = 4$. Výrok S normálně nebude pravdivý o x , není-li o x v jednom ze smyslů "o" definovaných v mém článku "O" (*Problems and Projects*, 246–272), avšak definice "o" zásadním způsobem závisí na takových vlastnostech výroků, které nemají žádné rozumné analogy pro obrázky. Dále viz článek Josepha Ulliana a Nelsona Goodmana 'Truth about Jones', *Journal of Philosophy* 74 (1977), 317–338.

úhrnem jejich *správnost*. Spíše než hovořit o obrázcích jako o pravdivých a nepravdivých, bychom mohli hovořit o teoriích jako o správných či chybných; protože pravdivost zákonů nějaké teorie je jenom jedním speciálním případem a je často, jak jsme viděli, co do důležitosti přebita přesvědčivostí, kompaktností a přehledností, informativností a organizující silou celého systému.

"Pravdu, celou pravdu, a nic než pravdu" by tak bylo pro kteréhokoli tvůrce světa zvrácenou a paralyzující strategií. Celá pravda by byla příliš mnoho; ta je příliš nesmírná, proměnlivá a zanesená trivialitami. Pouze pravda by byla příliš málo, protože některé správné verze nejsou pravdivé – jsou buď nepravdivé, nebo nejsou ani pravdivé, ani nepravdivé – a i pro pravdivé verze může být důležitější *správnost*.

6. Relativní skutečnost

Neměli bychom se nyní od celé této šílené populační exploze světů vrátit k normálnosti? Neměli bychom o správných verzích přestat mluvit tak, jako by každá z nich byla světem, nebo alespoň měla svůj vlastní svět, a uznat všechny za verze jednoho a téhož neutrálního světa, který leží v jejich základě? Svět, který takto získáme zpět, je, jak už jsme poznamenali, světem zbaveným druhů, uspořádání, pohybu, klidu, i pravidelnosti – je takovým světem, že nestojí za to bojovat ani za něj, ani proti němu.

Mohli bychom ale za skutečný svět vzít svět nějaké jedné z alternativních správných verzí (či jejich skupin spojených dohromady nějakým principem redukovatelnosti či přeložitelnosti) a všechny ostatní považovat za verze téhož světa, které se od té standardní liší popsateľnými způsoby. Fyzik bere za skutečný ten svůj svět a vynechávky, dodatky, nepravdivosti a zdůraznění ostatních verzí připisuje nedokonalostem vnímání, nárokům praxe či básnické licenci. Fenomenalista považuje za základní svět vnímání, a vypuštění, abstrakce, zjednodušení a zkreslení jiných verzí považuje za důsledky vědeckých, praktických či uměleckých zájmů. Pro člověka z ulice se většina z verzí, s jakými se setkáváme ve vědě, umění a vnímání, nějak liší od onoho důvěrně známého a použitelného světa, který sflikoval z fragmentů vědeckých a uměleckých tradic a ze svého vlastního boje o přežití. Tento svět je ovšem tím, který je za skutečný brán nejčastěji; skutečnost světa, podobně jako realismus obrázku, je totiž do velké míry věcí zvyku.

Je tedy ironií, že naše touha po *jednom* světě je v různých dobách a pro různé účely uspokojována *mnoha* různými způsoby. Ne jenom pohyb, odvozování, přikládání vah, uspořádání, ale i skutečnost je relativní. S tím, že je správných verzí a skutečných světů mnoho, nepadá rozlišení mezi správnými a chybnými verzemi, nepřipouští to pouze možné světy odpovídající chybným verzím, a neimplikuje to, že všechny správné alternativy jsou stejně dobré pro každý, a tedy pro kterýkoli účel. Ani moucha asi nebude brát špičku jednoho ze svých křídel za pevný bod; a my nepřijímáme molekuly ani konkréta za prvky svého každodenního světa, ani nedáváme dohromady třešně, trojúhelníky, tiskárny, tyrany a tornáda do jediného druhu; fyzik nebude nic z tohoto počítat za své základní částice; a malíř, který se bude držet způsobů člověka z ulice, bude mít úspěch spíše populární než umělecký. A tentýž filosof, který zde metafyzicky rozjímá o nepřeborné různosti světů, zjišťuje, že jeho cílům při konstruování filosofických systémů vyhovují jediné ty verze, které činí zadost požadavkům důsledného a strohého nominalismu.

Co víc, zatímco ochota uznávat alternativní světy může být osvobozující a může vést k novým cestám zkoumání, chceme-li mít všechny světy, nevytvoříme ani jeden. Pouhé brání na vědomí mnoha dostupných referenčních rámců nám neposkytne žádnou mapu pohybů nebeských těles; přijetí volitelnosti alternativních bází nevytvoří žádnou vědeckou teorii ani filosofický systém; vědomí různých způsobů vidění nenamaluje žádné obrazy. Široká duše není náhražkou za tvrdou práci.

7. Poznámky o vědě

Co jsem říkal, se vztahuje k povaze poznání. Takto chápané nemůže být poznání výlučně, a dokonce ani prvotně, věcí určení toho, co je pravdivé. Objevování totiž často znamená, podobně jako když umísťuji dílek do skládačky, nikoli dospění k nějakému výroku, který bychom chtěli tvrdit nebo obhajovat, ale zjištění, že něco do sebe zapadá. Spousta poznání směřuje k něčemu jinému než k pravdivému (či jakémukoli) přesvědčení. Je to nárůst ostrosti vhledu či šířky rozhledu, a nikoli změna přesvědčení, o co jde, když v namalovaném lese objevíme tvář, o které jsme již věděli, že tam je, nebo když se naučíme nacházet stylistické rozdíly mezi pracemi již roztríděnými umělcem, skladatelem či spisovatelem, nebo když studujeme obrázek, koncert či pojednání až uvidíme, uslyšíme či po-

chopíme věci a struktury, které jsme předtím nerozeznávali. Takový nárůst poznání nepochází z formování či upevňování přesvědčení,²⁷ ale z pokroku v porozumění.²⁸

Navíc, jsou-li světy stejně tak dělány jako nalézány, je poznávání stejně tak předělávání jako podávání zpráv. Celý proces děláni světů, o kterém jsem hovořil, je součástí poznávání. Pozorování pohybu, jak jsme viděli, často spočívá v jeho vytváření. Objevování zákonů zahrnuje jejich načrtávání. Rozpoznávání pravidelností je do velké míry věcí jejich vynalézání a promítání. Chápání a tvoření jdou ruku v ruce.

Richard Rorty

27/ Tady narážím na článek Charlese Peirce "The Fixation of Belief" (1877), v *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Vol. 5 (Harvard University Press, 1934), 223-247.

28/ Pokud jde o povahu a důležitost porozumění v širším smyslu, viz M. Polanyi, *Personal Knowledge* (University of Chicago Press, 1960).